

รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวาทาร

Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study
of Abidhammāvatāra Scripture

พระราชรัตนมุนี Phra Ratcharatnamuni¹

E-mail: Musu@hotmail.com

พระมหาโกมล กมโล Phra Maha Komon Kamonlo²

E-mail: komon.kam@mcu.ac.th

พระมหาอุดร สุทธิญาโณ Phra Maha Udon Sutthiyano³

E-mail: udon.ket@mcu.ac.th

สมบุญ จารุณะ Somboon Jaruna⁴

E-mail: Samaja_@hotmail.com

ธีรวัช ภูมิประมาณ Theethawat Phoommarmarn⁵

E-mail: acting.lt.theethawat@gmail.com

Received: September 19, 2025 Revised: November 25, 2025

Accepted: November 26, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาสภาพของรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร 2) เพื่อพัฒนารูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร 3) เพื่อนำเสนอรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร วิจัยเอกสารเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ 1) ข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง 2) ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ เป็นคำบรรยาย ซึ่งได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม

^{1 2 3 4} อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

⁵ นักวิชาการคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์อภิธรรมมวาทารมีทั้งหมด 24 ปริเฉท กล่าวโดยสรุปมีเนื้อหาสำคัญอยู่ 4 ประเด็น คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน การอธิบายใช้ทั้งร้อยกรอง ร้อยแก้ว อย่างเป็นระบบ แม้จะใช้ ถ้อยคำน้อยก็เก็บความไว้ได้มาก ลึกซึ้ง สุขุม คัมภีร์ภาพด้วยเนื้อหา ความคล้ายกับคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะของท่านอนรรุทธานจารย์ และคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาค 3 ปัญญาภิเทศของท่านพุทธโฆสจารย์ คัมภีร์อภิธรรมมวาทารมีถือเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถา โดยมีฎีกาแต่งแก้ไขขยายความอยู่ 2 คัมภีร์ คือ อรรถกถาเก่า และอภิธรรมมัตถกวิลาสินี ของพระสุมังคลาจารย์ ส่วนสรุปปัญญาวิมุตติ คือ หลุดพ้นด้วยปัญญา เป็นปัญญาวิมุตติ เมื่อศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา จะพบ 2 คำนี้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ซึ่งมีความหมายหลายนัย ในบางแห่ง แสดงว่าฉานจิตทุกระดับเป็นเจโตวิมุตติ เป็นความหลุดพ้นด้วยกำลังแห่งฉานชั้นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นข่มกิเลสไว้ได้ ในบางแห่งหมายถึง สมาธิ (เอกัคคตาเจตสิก) ในอรรถกถาผล ชื่อว่า เจโตวิมุตติ คำว่า ปัญญาวิมุตติ ในอรรถกถาบางแห่ง แสดงไว้ว่า หมายถึง ปัญญาในอรรถกถาผล และในบางแห่งกล่าวถึง การบรรลุเป็นพระอรหันต์ โดยที่ไม่ประกอบด้วยฉานชั้นใดชั้นหนึ่งเลย เรียกว่า ปัญญาวิมุตติ

คำสำคัญ: รูปแบบ; พระพุทธศาสนา; อภิธรรมมวาทาร

Abstract

The research contains 3 objectives: 1) to study condition of Buddhist scripture study model in the case of Abidhammâvatâra, 2) to develop a Buddhist scripture study model in the case of Abidhammâvatâra, 3) to present Buddhist scripture study model in the case of Abidhammâvatâra. It was qualitative research conducted by using these tools; 1) document data survey as concern with Buddhist scripture tradition from Tipitaka, commentaries, sub-commentaries and others concerned documents, 2) data was taken from descriptive work took from an In-depth interview and focus group discussion.

Research results were found that: Abidhammâvatâra scripture was classified all 24 chapters, by summary its essential contents cover 4 main topics: *Cit* or consciousness, *Cetasika* or consciousness' factors, *Rupa* or materials and *Nibbana*. The *explanation* had been written in both prose and poetry. Even less words but more with meaning, deep, wisely, camripped with matter and similarly with Abidhammattasangkhaha of Ven. Anuruddha, and Visuddhimagga part III, Pannanidesa of most Ven. Buddhagosa. This Abidhammâvatâra was regarded commentaries with written 2 sub-commentary texts which are old commentaries and *Abidhammtthavisâri* compiled by Ven. Sumongkalajarn. Summary for *Paññâvimutti* which referring to a liberation through wisdom, free by wisdom. According to Buddhism, these two words were found in Tipitaka and commentaries which signify various meanings, in some case it said that all Jhanacitta or mental liberation was *Cetovimutti*

or mental freedom, it was a liberation type by suppression of all defilements by the power of trance, in some place it refers to *Samādhī* or concentration (Ekaggatācetasika) of Arahantaship state called *Cetovimutti*. The word *Paññāvimutti* in some statement of commentary said that it means the wisdom in Arahantaship, in some place, it mentions for Arahantaship attainment without entering into some level of trance state called *Paññāvimutti*.

Keywords: Model; Buddhist; Abidhammāvatāra

บทนำ

ในครั้งพุทธกาลการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายจากวิธีการแบบ मुखปาฐะ และที่แพร่หลายมาจนทุกวันนี้ก็ด้วยอาศัยการจดบันทึกธรรมไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ เป็นส่วนสำคัญด้วย ถ้าขาดการจดบันทึกไว้ในคัมภีร์เสียแล้วก็ไม่อาจจะแพร่หลายไปได้ สถาบันการศึกษาทั้งของภาครัฐและเอกชนได้หันมาสนใจศึกษาคัมภีร์คำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างแพร่หลาย อีกทั้งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดทำหลักสูตรพระอภิธรรม และสังคหกรรม 3 ประกอบด้วย 1) ปรีชา คือ ข้อควรรู้และเข้าใจ 2) ปฏิบัติ คือ ข้อที่ควรปฏิบัติและดำเนินตาม 3) ปฏิเวธ คือ ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติซึ่งเกี่ยวข้องกับคัมภีร์ และการเรียนการสอนเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกาซึ่งถือว่าเป็นวิชาแกนที่นิสิตนักศึกษาต้องเรียน สิ่งหนึ่งที่ทั้งครูอาจารย์และนิสิตต่างก็เรียกหาและต้องการให้มีคือตำราหรืองานวิจัยเกี่ยวกับตรรกวิทยาแนวพุทธ ทั้งนี้ เพื่อจะได้นำมาเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อไป⁴ อภิธัมมวาทาร แปลว่า หยั่งลึกลงสู่อภิธรรม หรือหยั่งรู้เข้าใจในสรรพสิ่งทุกประการอย่างละเอียดที่สุด เป็นผลงานการเรียบเรียงของท่านพระพุทธตตะ (พุทธตตะอาจารย์) ชาวชมพูทวีป ผู้ชำนาญพระไตรปิฎก ซึ่งท่านได้เรียบเรียงขึ้นจากเนื้อหาในพระอภิธรรมปิฎก อรรถกถาของพระไตรปิฎกภาษาบาลีต่าง ๆ ทั้งที่สืบมาแต่ครั้งพุทธกาล และของอาจารย์ผู้ทรงจำพระไตรปิฎกที่มีชื่อเสียงมีความรู้มากในยุคก่อน พ.ศ. 1000 โดยมีรูปแบบเป็นสังเขปฎีกกถา คือ นำเนื้อหาหมายย่อลงเหลือแต่ที่เป็นหลัก ซึ่งคล้ายกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคฉบับย่อ นั่นเอง ซึ่งท่านจัดเป็นปริเฉท รวม 24 ปริเฉท

คัมภีร์พระพุทธศาสนามีคำสอนที่เน้นเกี่ยวกับเหตุผลกระจายอยู่หลายลักษณะ เช่น การใช้เหตุผลในการค้นหาความจริง การใช้เหตุผลตอบปัญหาเรื่องกรรมเป็นอนัตตา และมโนกรรม มีโทษ

⁴ สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สุมิต งามจारी, ทั้งจันทร์) ป.ช. 9, *วิถีนักเทศน์. พิมพ์ครั้งที่ 5*, กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2538), หน้า 1-2.

มากกว่ากายกรรมและวจีกรรม การใช้เหตุผลในการถามตอบปัญหาเกี่ยวกับชั้น 5 ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ การใช้เหตุผลในกระบวนการพิสูจน์อุปมาตอบปัญหาเรื่องวิญญาณแก่สาตถิกขุ การแสดงธรรมตามแนวอริยสัจ 4 ที่มีลักษณะบอกเหตุและผล คือทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ และในคัมภีร์กถาวัตถุ มีการตอบปัญหาเรื่องบุคคล ชั้น 5 เป็นต้น ทั้งในแง่สมมติบัญญัติและปรมาัตถ์บัญญัติคัมภีร์ต่าง ๆ เหล่านี้ นักปราชญ์และนักวิชาการทางพระพุทธศาสนายอมรับกันว่าเป็นคัมภีร์ที่แสดงให้เห็นถึงการให้เหตุผลตั้งแต่สมมติบัญญัติและปรมาัตถ์บัญญัติ เป็นต้น⁵ พระพุทธศาสนาในยุคหลังพุทธกาลที่มีความโดดเด่น แม้ว่าจะจะเป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงสนับสนุนให้พระสาวกนำไปใช้เพื่อเข้าถึงความจริงก็ตาม แต่ในแง่ของความเป็นเครื่องมือเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกหรืออุปกรณ์สำหรับเผยแผ่ธรรม ปกป้องธรรมแล้วพระพุทธองค์คงไม่ปฏิเสธเพราะเกิดผลดีมากกว่าเสีย และวิธีการดังกล่าวก็เป็นที่ยอมรับกันในแวดวงแห่งพระพุทธศาสนาเถรวาทจนได้รับการบันทึกว่าเป็นพระไตรปิฎกเล่มหนึ่ง ปัจจุบันสถาบันการศึกษาทั้งของภาครัฐและเอกชนได้หันมาสนใจศึกษาคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างแพร่หลาย อีกทั้งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยก็ได้จัดหลักสูตร การเรียนการสอนเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา ซึ่งถือว่าเป็นวิชาแกนที่นิสิต นักศึกษาต้องเรียน สิ่งหนึ่งที่ทั้งครูอาจารย์และนิสิตต่างก็เรียกหาและต้องการให้มีการอ้างอิงคัมภีร์คือตำราหรืองานวิจัยเกี่ยวกับตรรกวิทยาแนวพุทธ ทั้งนี้ เพื่อจะได้นำมาเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อไป⁶

ดังนั้น จากประเด็นความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาการศึกษาคัมภีร์ที่กล่าวมา ผู้วิจัยจึงสนใจทำการวิจัยเรื่อง รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมาวตาร เพื่อจะได้นำผลการวิจัยนี้ไปบูรณาการประยุกต์ใช้ให้เกิดการพัฒนาการศึกษาคัมภีร์และนำไปประยุกต์การเผยแผ่และการสอนศีลธรรมอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาคูณลักษณะและเทคนิคการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมาวตาร
2. เพื่อพัฒนารูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมาวตาร
3. เพื่อนำเสนอรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมาวตาร ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

⁵ ม.ม. (ไทย) 12/152/151.

⁶ อภ.ก. (บาลี) 37/38/69, อภ.ก. (ไทย) 37/38/68.

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัย เรื่อง รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธรรมมวารตาร ครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเอกสารด้านคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแบบการวิจัยเอกสารเชิงคุณภาพ (Qualitative Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการดำเนินการวิจัยตามระเบียบวิธีวิจัย ดังนี้

1. วิจัยเอกสาร ทั้งเอกสารที่เป็นข้อมูลปฐมภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์หลักทางพระพุทธศาสนา และเอกสารที่เป็นทุติยภูมิ ประกอบด้วยเอกสารแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง วิธีนี้เป็นขั้นตอนการเตรียมการตามระเบียบวิธีวิจัย โดยศึกษาจากเอกสารดังต่อไปนี้

2. การศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ

3. ศึกษาจากตำรา หนังสือ บทความ วารสาร เอกสาร วิทยานิพนธ์ งานวิจัย สื่ออินเทอร์เน็ต ที่เกี่ยวข้องกับ รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธรรมมวารตาร

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยใช้หลักการวิเคราะห์แทรกการยืนยัน 3 ส่วน (Containing Olation) กับการวิเคราะห์แบบ Data Standard (การอิมตัวของข้อมูล)

ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่กำหนดกรอบแนวคิดเกี่ยวกับ รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธรรมมวารตาร

1. ใช้แบบสัมภาษณ์ (Interviewing) ความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธรรมมวารตาร ตามขั้นตอนดังนี้

โดยสร้างแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) เพื่อสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ 12 รูป/คน โดยแบบสัมภาษณ์แบ่งเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ชื่อและประสบการณ์ในการศึกษาคัมภีร์ต่าง ๆ ข้อคำถามมีลักษณะเป็นแบบคำถามปลายเปิด

ตอนที่ 2 ข้อคิดเห็นต่อสภาพปัจจุบัน สถานภาพปัจจุบันที่สัมพันธ์กับรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธรรมมวารตาร ในด้านกาย สังคม จิตใจ และปัญญา

ตอนที่ 3 ข้อคิดเห็นอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กับรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธรรมมวารตาร ใน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านกาย สังคม จิต และปัญญา

ตอนที่ 4 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เป็นการสนทนาระหว่างผู้ทรงคุณวุฒิผู้เชี่ยวชาญ และพระสงฆ์เกี่ยวกับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 12 รูป/คน

ผลการวิจัย

1. **วิเคราะห์ตามความหมายของคัมภีร์** พบว่า ข้อความที่บรรจุคำสั่งสอนของพระศาสดาและบรรดาของพระสาวกสำคัญหรือข้อความบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนาที่ท่องจำกันไว้แล้วจดจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร คำสอนของฝ่ายอเทวนิยมเรียกว่า พระธรรมวินัย ก็บรรจุอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาซึ่งจัดไว้เป็นหมวดหมู่ตามลักษณะของแต่ละศาสนา ถ้าเป็นตำราทางพุทธศาสนาที่แสดงคำสอนเป็นลำดับ ได้แก่ (1) อรรถกถา เป็นตำราอธิบายพระไตรปิฎกซึ่งแต่งโดยอาจารย์ ในกาลต่อมา ที่เรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ เป็นเนื้อความสอนชั้นที่ 2 รองจากพระไตรปิฎก (2) ฎีกา เป็นตำราอธิบายขยายความ อรรถกถา ซึ่งแต่งโดยอาจารย์ที่เรียกว่า พระฎีกาจารย์ ถือเป็นตำราชั้นที่ 3 (3) อนุฎีกา เป็นตำราอธิบายขยายความตีความ หรือเรื่องเกร็ดย่อยเบ็ดเตล็ด ซึ่งเขียนโดยอาจารย์ที่เรียกว่า พระอนุฎีกาจารย์ เป็นตำราชั้นที่ 4 วิเคราะห์ได้ว่า ความหมายของคัมภีร์ หมายถึง คัมภีร์ทางศาสนา มีพระไตรปิฎก เป็นต้นคือ ข้อความที่บรรจุคำสั่งสอนของพระศาสดาและบรรดาของพระสาวกสำคัญหรือข้อความบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนาที่ท่องจำกันไว้แล้วจดจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร คำสอนของฝ่ายอเทวนิยมเรียกว่า พระธรรมวินัยก็บรรจุอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาซึ่งจัดไว้เป็นหมวดหมู่ตามลักษณะของแต่ละศาสนา

2. **วิเคราะห์ตามคุณลักษณะและความสำคัญของคัมภีร์พระไตรปิฎก** พบว่า คัมภีร์หลักที่มีความสำคัญที่สุดต่อพระพุทธศาสนา เพราะได้ประมวลพระพุทธพจน์อันเป็นสังฆธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างครบถ้วน และสมบูรณ์ที่สุดยิ่งกว่าคัมภีร์อื่นใด ดังนั้น พระไตรปิฎก จึงนับเป็นมรดกอันล้ำค่าที่พุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่าทั้งที่เป็นบรรพชิต และคฤหัสถ์ควรจะได้ช่วยกันเชิดชู ทำนุบำรุง และหมั่นศึกษาพระปริยัติสังฆธรรม (ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ) ให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ พระไตรปิฎกเป็นเหมือนรัฐธรรมนูญ ที่กฎหมายอื่นใดทั่วไปจะขัดแย้งกับกฎหมายรัฐธรรมนูญไม่ได้ฉันใด การอธิบายธรรมขัดแย้งกับพระไตรปิฎก พุทธศาสนิกชนที่ติดย่อมถือว่าทำไม่ได้เช่นกันฉันนั้น และเมื่อพระพุทธวจนะอันปรากฏในพระไตรปิฎกแพร่หลายออกมานั้น จึงเกิดมีการแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาขึ้นในรูปภาษาไทย เพื่อให้ความรู้ความเข้าใจพระพุทธศาสนา ตรงตามหลักที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและที่พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ คัมภีร์อรรถกถา เป็นคัมภีร์ที่รวมคำอธิบายเกี่ยวกับพระไตรปิฎกที่ท่านโบราณจารย์ได้อธิบายขยายความไว้ โดยการยกเอาศัพท์บ้าง วลีบ้าง ประโยคบ้าง ในพระไตรปิฎกที่เห็นว่าควรอธิบายเพิ่มเติม หรือที่เนื้อความยังไม่กระจ่างชัด มาตั้งเป็นหัวข้อหรือบทตั้ง แล้วอธิบายขยายความเท่าที่เห็นว่าควรอธิบาย หรือเพิ่มเติม เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศัพท์ วลี หรือประโยคนั้นให้ชัดเจนขึ้น เพื่อผู้ศึกษาพระไตรปิฎกนั้นจะได้เข้าใจ⁷ วิเคราะห์ได้ว่า คุณลักษณะและความสำคัญของคัมภีร์พระไตรปิฎก คือ คัมภีร์หลักที่มีความสำคัญที่สุดต่อพระพุทธศาสนา เพราะได้ประมวลพระพุทธพจน์อันเป็นสังฆธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างครบถ้วน และสมบูรณ์ที่สุดยิ่งกว่าคัมภีร์อื่นใด นอกจากนี้ พระไตรปิฎก ยังเป็น

⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2551), หน้า 110.

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ชั้นสำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถใช้เป็นเครื่องยืนยันถึงวัฏสภายุคกาลของพระพุทธศาสนาว่าได้อุบัติขึ้น และดำรงอยู่สืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน

3. วิเคราะห์ตามประวัติคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในประเทศไทย พบว่า คัมภีร์ทางพุทธศาสนาในประเทศไทย ครอบคลุมถึงพระไตรปิฎก รวมคัมภีร์ที่อธิบายพระธรรมวินัยของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็น อรรถกถา ฎีกา อรรถกถา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ที่รจนาด้วยภาษาบาลีขึ้นในแผ่นดินไทยในสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคแรกที่พุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาถึงแผ่นดินสุวรรณภูมิ มีข้อมูล โดยสรุปความ คือ **ช่วงพุทธศตวรรษที่ 300-1300** ตามที่ปรากฏในวรรณกรรมทางพุทธศาสนา และคัมภีร์ต่าง ๆ ระบุว่าพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาถึงแผ่นดินสุวรรณภูมิเมื่อครั้งที่พระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อช่วงพุทธศตวรรษที่ 300 ทรงอาราธนาให้พระโสณะและพระอุตตระ เป็นพระธรรมทูตเดินทางมาประกาศพระศาสนาถึงแผ่นดินแห่งนี้ ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่มีความเห็นแตกต่างกันเกี่ยวกับสถานที่ตั้งอันแท้จริงของสุวรรณภูมิ แต่โดยสรุปแล้วภูมิภาคดังกล่าวควรมีอาณาบริเวณครอบคลุมตั้งแต่ชายฝั่งอ่าวเกาะตะมาจนถึงอ่าวไทยอันเป็นอาณาเขตของอารยธรรมทวารวดี หรือภาคกลางของไทยในปัจจุบัน ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 1300-1800 หลักฐานการเผยแผ่คัมภีร์ทางพุทธศาสนาในแผ่นดินไทยเริ่มมีความชัดเจนอีกครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 ดังปรากฏว่า พระนางจามเทวีเดินทางมาจากละโว้เมื่อปี พ.ศ. 1205 มาครองเมืองศรีวิชัย พระนางได้นำพระสงฆ์ผู้ทรงพระไตรปิฎกจำนวน 500 รูปติดตามมาด้วย จนทำให้พุทธศาสนาแบบเถรวาทเผยแพร่อันในอาณาจักรนี้⁸

นอกจากนี้ ในตำนานจามเทวีวงศ์บันทึกไว้ว่า เมื่อพระนางจามเทวีทรงครองราชสมบัติแล้ว ทรงสร้างพระอาราม 5 แห่ง หนึ่งในนั้นคือ อาพัทธาราม ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของเมืองศรีวิชัย สำหรับถวายแด่พระภิกษุที่เดินทางมาจากสิหฬประเทศ หรือประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน จึงคาดว่า ในเวลานั้นน่าจะมีการเผยแผ่พระคัมภีร์จากสิงหลมาถึงตอนเหนือของไทยในปัจจุบันแล้ว⁹ ซึ่งต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 1900-2100 การเผยแผ่พระคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในไทยเริ่มมีความชัดเจนอีกครั้ง หลังพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา โดยเมื่อราว พ.ศ. 1800 พวกพระภิกษุไทยซึ่งได้ไปบวชปลง ณ เมืองลังกากลั้บมาตั้งคณะที่เมืองนครศรีธรรมราช ต่อมากษัตริย์ในอาณาจักรสุโขทัยทรงเลื่อมใสโปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ลังกาวงศ์มาประกาศพระศาสนาถึงตอนเหนือของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา การมาถึงของคณะสงฆ์ลังกาในแผ่นดินไทยมิใช่ครั้งแรก เพราะเคยมีการติดต่อกันสมัยศรีวิชัย และทวารวดี แต่การมาครั้งนี้ ถือเป็นการสิ้นสุดของคณะนิกายอื่น ๆ ที่เคยแพร่หลายในดินแดนนี้ ขณะเดียวกัน ในภาคเหนือของไทย หลังจากที่พญามังรายแห่งอาณาจักรล้านนา ทรงผนวกอาณาจักรศรีวิชัยในปี พ.ศ. 1839 ได้ทรงรับพุทธศาสนาเถรวาท

⁸ พรรณเพ็ญ เครือไทย (บรรณาธิการ), **วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา**, (เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2540), หน้า 13.

⁹ ศรี แนวนรงค์, **“ศึกษาวิเคราะห์จามเทวีวงศ์ฉบับจังหวัดแพร่”**, วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), หน้า 36.

เข้าใจในเวลาเดียวกัน ต่อจากนั้นพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเฟื่องฟูอย่างยิ่งในดินแดนล้านนา โดยได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์อย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นพญาเกือนา ที่ทรงนิมนต์พระสุมนเถระจากสุโขทัย มาประกาศพระศาสนาในล้านนาเมื่อ พ.ศ. 1912 ต่อมาในสมัยพญาสามฝั่งแกน พระสงฆ์ชาวล้านนาหลายรูปได้เดินทางไปศึกษาที่ลังกาในราว พ.ศ. 1967 และได้นิมนต์พระเถระชาวลังกามาส่งเสริมนิกายเถรวาทสายลังกาวงศ์จนรุ่งเรือง¹⁰ และท้ายที่สุดของช่วงพุทธศตวรรษที่ 2100 อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าใน พ.ศ. 2101 แต่การรจนาคัมภีร์ยังคงมีต่อไปตราบจนกระทั่งหลังพุทธศตวรรษที่ 2200 ลงมา เกิดความไม่สงบในล้านนาบ่อยครั้ง จนทำให้ขาดผู้อุปถัมภ์พระศาสนา และขาดพระเถระผู้ทรงภูมิ ทำการรจนาคัมภีร์ภาษาบาลีขาดช่วง แต่ยังคงมีการแต่งวรรณคดีทางพุทธศาสนาเรื่อยมาในภาษาท้องถิ่น อีกทั้งล้านนายังได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากพม่า ที่มีความนิยมรจนาคัมภีร์อยู่แล้ว ทำให้ศาสนาพุทธมิได้ซบเซา เพียงแต่ขาดผู้มีความรู้ที่จะรจนา หรือประพันธ์วรรณกรรมภาษาบาลีวิเคราะห์ได้ว่า ประวัติคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในประเทศไทย หมายถึง คัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่ปรากฏขึ้นในประเทศไทย ครอบคลุมถึงพระไตรปิฎก รวมคัมภีร์ที่อธิบายพระธรรมวินัยของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ที่รจนาคัมภีร์ขึ้นในแผ่นดินไทยในสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคแรกที่พุทธศาสนาเผยแพร่เข้ามาถึงแผ่นดินสุวรรณภูมิ

สำหรับการวิจัยทางพระพุทธศาสนา อาศัยรูปแบบการวิจัย สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ ดังนี้ (1) การศึกษาวิจัยเชิงคัมภีร์ เป็นการศึกษาค้นคว้าโดย อาศัยแหล่งข้อมูลสำคัญ คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์พิเศษ รวมถึงคัมภีร์พระพุทธศาสนาของนิกายต่าง ๆ ที่บันทึกด้วยภาษาสันสกฤต จีนโบราณ¹¹ (2) การศึกษาวิจัยภาคสนาม เป็นการศึกษาวิจัยเชิงสังคมวิทยา โดยศึกษาความสัมพันธ์ของคำสอน หลักปฏิบัติต่าง ๆ กับการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติ พฤติกรรมของบุคคลหรือสังคมที่เกี่ยวข้อง และนอกจากการศึกษาวิจัยเชิงสังคมวิทยาแล้ว ยังมีการศึกษาวิจัยเชิงพุทธศิลป์ ซึ่งเป็นการวิจัยอีกรูปแบบหนึ่งที่มีความนิยม โดยนำหลักการการศึกษาวิจัยเชิงโบราณคดี (โบราณสถาน ,โบราณวัตถุ) มาศึกษาหาความสัมพันธ์กับสิ่งที่ปรากฏในคัมภีร์เพื่อค้นหาความหมายที่ปรากฏอยู่ในโบราณสถาน โบราณวัตถุการวิจัยในลักษณะนี้ค่อนข้างไปทางด้าน การวิจัยประยุกต์

ในการศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนาโดยนักวิชาการสมัยใหม่ในประเทศไทยนั้น โดยส่วนใหญ่เป็นฉบับที่แปลมาจากต้นฉบับที่เป็นภาษา สันสกฤต และมีอยู่บ้างบางส่วนที่แปลมาจากต้นฉบับที่เป็นภาษาบาลีของเถรวาท โดยทั่วไปมัก เรียกว่า ฉบับแปลภาษาทิเบต สำหรับการวิจัยเชิงคัมภีร์นั้น เป็นการศึกษาวิจัยคัมภีร์ตามลำดับชั้นของการกำเนิด โดยลำดับตั้งแต่ชั้นพระไตรปิฎก ชั้นอรรถกถา ชั้นฎีกา ชั้นอนุฎีกา

¹⁰ พรรณแพ็ญ เครือไทย (บรรณาธิการ), **วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา**, (เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2540), หน้า 13.

¹¹ ภาษาจีนโบราณ (Chinese translations of Buddhist scriptures) และฉบับที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายคือ Taishō-shinshū-daizōkyō. Tokyo: Daizōshuppansha, 1924-1934. 6 ธรรมชาราว วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา ฉบับที่ 1 ปี 2559.

กล่าวคือ เมื่อคัมภีร์ ชั้นพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงสิ่งที่คนในยุคหลังทำความเข้าใจได้ยาก พระอรชณกถาจารย์จึงได้รจนาคัมภีร์ขึ้นมาเพื่ออธิบาย คัมภีร์เหล่านี้ เรียกว่า อรรถกถา และโดยนัยเดียวกัน ฎีกา ทำหน้าที่อธิบายคัมภีร์ชั้นอรชณกถา หรือชั้นพระไตรปิฎก บางครั้ง มีความเห็นแย้งกับอรชณกถา อนุฎีกา ทำหน้าที่อธิบายคัมภีร์ชั้นฎีกา หรือคัมภีร์ชั้นที่สูงกว่า ซึ่งในการวิจัยในแนวตั้งนี้เป็นวิธีที่เราคุ้นเคยและพบเห็นโดยทั่วไป การวิจัยในแนวตั้งนี้หากจะแบ่ง ยุคของคัมภีร์ ยังสามารถแบ่งแยกย่อยลงไป ได้อีก รวมทั้งหมด 6 ยุค คือ

ก. ยุคต้น ได้แก่ พระสุตตันตปิฎก 4 นิกาย อันได้แก่ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และบางคัมภีร์ในขุททกนิกาย เช่น สุตตนิบาต ธรรมบท ชาดก เป็นต้น และพระวินัยปิฎก (เว้นคัมภีร์ปริวาร)

ข. ยุครอยต่อระหว่างยุคต้นกับยุคพระอภิธรรม ได้แก่ ปฏิสัมภิทามรรค

ค. ยุคอภิธรรม ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎก

ง. ยุครอยต่อระหว่างยุคอภิธรรมกับยุคอรชณกถา ได้แก่ เปฏุโกปเทศ เนตติปกรณ์ มิลินทปัญหา

จ. ยุคอรชณกถา ได้แก่ คัมภีร์อรชณกถา และคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ฉ. ยุคฎีกา ได้แก่ คัมภีร์ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส

วิเคราะห์ได้ว่า รูปแบบการวิจัยเชิงคัมภีร์ทั้ง 2 แนวทางดังกล่าว แบบที่สองไม่มีวัตถุประสงค์มุ่งหาบทสรุปหรือผลการวิจัยใหม่หากแต่ผู้วิจัยมีความปรารถนาในการนำเสนอรูปแบบ การวิจัยเชิงคัมภีร์ โดยหยิบยกเอางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ รูปแบบการวิจัยเชิงคัมภีร์ ที่ผ่านมาในอดีต เพื่อนำเสนอต่อวงวิชาการพระพุทธศาสนาของไทยเป็นแนวทางในการนำไปสู่รูปแบบการวิจัยเชิงคัมภีร์อีกรูปแบบหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในวงวิชาการทางพระพุทธศาสนา

ในบรรดาเนื้อหาของคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับบาลีของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้น มีจุดมุ่งหมาย ลักษณะ และความลุ่มลึกต่างกัน คือ (1) พระวินัยปิฎก ว่าด้วยสิกขาบทและวัตรปฏิบัติของพระภิกษุ ภิกษุณี เพื่อความสมัคครสมานสามัคคี ดงงามน่าเลื่อมใสของสังคมในยุคอุดมคตินั้น (2) พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยหลักธรรมที่ควรทราบ และควรนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ซึ่งพระบรมศาสดาได้ทรงแสดงแก่บุคคลต่าง ๆ ตามสมควรแก่อัธยาศัยของพวกเขา ส่วน (3) พระอภิธรรมปิฎกนั้น แม้จะเกิดขึ้นภายหลังเมื่อคราวตติยสังคายนา แต่ก็ได้นำพระพุทธพจน์ในพระสุตตันตปิฎกมาเป็นฐาน กล่าวถึงสภาวะธรรม คือ ชันธ์ ธาตุ อายตนะ ฯลฯ ล้วน ๆ อย่างเป็นระบบ จึงเป็นปรัชญาธรรมที่ลุ่มลึก สุขุมคัมภีร์ภาพ ยากที่จะศึกษาให้เข้าใจทะลุปรุโปร่ง ด้วยเหตุนี้ พระอรชณกถาจารย์ทั้งหลายในอดีตเมื่อได้พากเพียรพยายามศึกษาอย่างชัดเจนแล้ว จึงมีจิตอนุเคราะห์เขียนอธิบายไว้หลายเล่ม เช่น คัมภีร์อัฐฐสาลินี คัมภีร์สัมโมหวิโนทนี แต่การแต่งแก้อธิบายคัมภีร์ต่อคัมภีร์นั้น ดูละเอียดดียืดขาด ขาดความกระชับและยังช่วยให้กุลบุตรผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนา เข้าใจพระอภิธรรมได้ง่ายขึ้นไม่มากนัก

พระอรชณกถาจารย์ ประชาญ์ท่านหนึ่งนามว่า พระพุทธทัตตะ ได้พยายามรจนาคัมภีร์ อภิธรรมมาวาร ขึ้น นับเป็นคัมภีร์ที่สรุปเนื้อหาของพระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 คัมภีร์และอรชณกถาทั้งหมดไว้ในเล่มเดียว

หนาเพียงพอประมาณ คัมภีร์อภิธรรมมวตาร นับเป็นวรรณกรรมเพชรน้ำเอกเล่มแรกของคัมภีร์สายนี้ อาจจะถูกกล่าวได้ว่า คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ที่ศึกษากันอย่างขว้างขวาง ในประเทศไทยก็ได้รับอิทธิพลหรือ แนวนัยจากคัมภีร์อภิธรรมมวตารตามสารตถะนี้ วิเคราะห์ได้ว่า คัมภีร์อภิธรรมมวตาร มีความเป็นมาทั้ง โดยบังเอิญแห่งการพบปะระหว่างปราชญ์ทางคัมภีร์ทั้งสองรูป คือ พระพุทธทตตะ และ พระพุทธโฆสจาร์ย และที่สร้างผลงานชิ้นสำคัญด้านคัมภีร์แห่งพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้น คือ คัมภีร์อภิธรรมมวตารนี้ จัดเป็นผลงานชิ้นเอกของพระพุทธทตตะ เพราะเป็นการสรุปคำสอนสำคัญของพระอภิธรรมปิฎก และ อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกใหม่จากเดิมเป็น ชั้น 5 ธาตุ 18 आयตนะ 12 ฯลฯ มาเป็นหลักการใหญ่เพียง 4 ข้อ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ตามแนวทางการอธิบายของคณะสงฆ์วัดมหาวิหารแคว้นอนูราธปุระ ประเทศศรีลังกา

วิเคราะห์ตามสารตถะของพระคัมภีร์อภิธรรมมวตารแต่ละปริเฉท เนื้อหาของพระคัมภีร์อภิธรรมมวตาร ตามที่กล่าวแล้วว่า คัมภีร์อภิธรรมมวตาร ว่าด้วยปรมัตถธรรม หรือข้อเท็จจริง 4 ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน แต่แบ่งเป็นปริเฉท ได้ถึง 24 ปริเฉท สรุปความได้ว่า ตั้งแต่ปริเฉทที่ 1-24 ดังนี้ 1) จิตตนิทเทส ว่าด้วยเรื่อง จิต ปริเฉทนี้เริ่มด้วยปรมัตถธรรม 4 คือ (1) จิต (2) เจตสิก (3) รูป (4) นิพพาน แล้วแสดงความหมายของคำว่า จิต ว่าได้แก่ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ (จิตตุนติ วิสยวิชานนํ จิตตํ) การจำแนกประเภทของจิตเป็น 1 ประเภท (เอกวิธํ) จิต 2 ประเภท (ทุวิธํ) จิตมีเพียง 1 ประเภทก็คือ จิตเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ จิต 2 ประเภท คือ วิปากจิตและอวิปากจิต วิปากจิตแบ่งต่อไปอีก 2 ประเภท คือ กุศลจิต และอกุศลจิต ส่วนอวิปากจิต เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อัพยาทจิต 2) เจตสิกนิทเทส ว่าด้วยเจตสิก คือคุณสมบัติของจิต เจตสิก แปลว่าธรรมชาติที่ประกอบกับจิต หรือเกิดกับจิต (จิตตสมฺปยุตฺตา จิตฺเต กฺวา วา เจตสิก) เพราะเกิดพร้อมกับจิต มีอารมณ์และที่ตั้งเดียวกันกับจิต จากนั้นได้จำแนกประเภทของจิต คล้ายกับการจำแนกจิตในปริเฉทแรก คือจำแนกเจตสิกมี 1 ประเภท คือ เพราะเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ (सारमणतो ऐकविधा), มี 2 ประเภท คือ เป็นวิปากเจตสิก และอวิปากเจตสิก จากนั้น ก็จำแนกเจตสิก เป็น 3 ประเภท คือ กุศล อกุศล และอัพยาทตะ แล้วกระจายไปตามภูมิ 4 ของจิต คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตตรภูมิ แม้เจตสิกจะมีสภาวะเป็นจริง แยกเป็นหลายชื่อหลายประเภท แต่เจตสิกก็ไม่อาจจะปฏิบัติหน้าที่แยกจากจิตต่างหาก 3) เจตสิกวิภาคนิทเทส ว่าด้วยธรรมชาติของเจตสิก และการเข้าประกอบกับจิตแต่ละดวง มีการจัดประเภทของเจตสิกที่เข้าประกอบกับจิตทุกประเภททุกดวง 4) เอกวิชานินนิทเทส ว่าด้วยการจำแนกจิตเป็นประเภทต่าง ๆ เริ่มด้วยจิตมีเพียง 1 คือธรรมชาติรู้อารมณ์ จิตมี 2 ประเภท คืออเหตุกจิต และสเหตุกจิต ในจำนวนจิต 89 5) จิตตูปัตตนิทเทส ว่าด้วยการเกิดขึ้นของจิต ในปริเฉทนี้ว่าด้วย บุคคล และภูมิ บุคคลอุบัติขึ้นในภพ 3 คือ กามภพ รูปภพ และ อรูปภพ จากนั้นได้กล่าวถึงคติ สถานที่ไปเกิด 5 ประเภท คือ เทวดา มนุษย์ และอบาย 3 (นรก เปรต อสุรกาย?) กามภพ เป็นภพ 30 สัตว์ที่เกิดในภพทั้ง 30 นี้ เรียกว่า บุคคล 6) อารัมมณวิภาค ว่าด้วยอารมณ์ คือสิ่งที่จิตเข้าไปเกาะเกี่ยว หรือรู้อารมณ์ แบ่งออกเป็น 6 คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรม สอดคล้องกับอายตนะ หรือทวารที่จิตออกไปรับอารมณ์ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อารมณ์ 7) วิปากจิตตูปัตตนิทเทส

ว่าด้วยเรื่องราวของวิปากจิตตามหลักพระอภิธรรม เมื่อกุศลจิตเกิดขึ้นรับอารมณ์ ก่อนจะดับลง ย่อมเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดกุศลวิปากจิตซึ่งมีลักษณะคล้ายกัน ในส่วนอกุศลจิตก็ทำนองเดียวกัน 8) ปกิณณกนิทเทส อธิบายการทำงานของจิตโดยเปรียบเทียบการทำงานของแมงมุม (มกัฏฐะ) คือแมงมุมสร้างใยภายในตัวเอง แล้วปล่อยออกมาซึ่งให้เป็นข่ายใยแมงมุมขยายไปทั้ง 5 ทิศ คือตะวันออก ตะวันตก เหนือ ใต้และเบื้องบน แล้วตัวเองก็กลับไปนอนรออยู่ตรงกลาง เมื่อแมลงวันหรือตั๊กแตนหลงเข้ามาติดข่ายใย ปินหนีไปไหนไม่ได้ แมงมุมได้รับสัญญาณจากความสั่นไหวของข่ายใยก็รีบตรงไปจุดนั้นแล้วก็จับแมลงวัน หรือตั๊กแตนตัวนั้น ข่ายใยในทิศอื่น แมงมุมก็ดำเนินการทำนองเดียวกันนี้ 9) ปุณฺณวิปากปัจฉัยนิทเทส แสดงถึงการเกิดใหม่ ด้วยอำนาจแห่งกรรมดี กรรมชั่ว บทบาทของวิปากจิต 32 ดวง เกี่ยวสัมพันธ์กับภพ 3 กำเนิด (โยนิ) 4 วิญญาณฐิติ 7 และสัตตดาวาส 9 10) รูปวิภาค จำแนกรูปไว้อย่างละเอียด เริ่มด้วยการแบ่งรูปออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ภูตรูป 4 กับอุปาหารูป 24 รวมเป็น 28 11) นิพพานนิทเทส กล่าวถึงพระนิพพานเริ่มด้วย การแยกศัพท์ นิพพาน แยกเป็น นิ (อุปสัค มีความหมายว่า ไม่มี) + วาน (หมายถึง ตัณหา) ดังนั้น นิพพานจึงแปลว่าการดับหรือสิ้นไปแห่งตัณหาทั้ง (วานโต นิกฺขนตตฺตา นิพพนฺนฺติ ปฺวฺจฺจติ) ในแง่บวก พระนิพพาน ได้แก่ สภาวะแห่งบรมสุข (ปรมฺ สุขํ) อมฤต (อมตํ) และเกิดขึ้นเองไม่มีปัจจัยให้เกิด (อสงฺขมตํ) 12) บัญญัติตตินิทเทส แสดงเรื่องบัญญัติ (Concept) สิ่งอื่นนอกจากรูปขันธ์ และนามขันธ์ และนิพพานแล้วคือ บัญญัติ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ปรมัตถธรรม 6 คือจิตเจตสิก รูปและนิพพาน คือความจริง (สัจจะ) สิ่งอื่นจากนี้เป็นสิ่งที่คนสมมุติเรียกขานกัน 13) การกปฏิเวธ กล่าวถึง ปัญหาพุทธปรัชญาเรื่องอัตตา หรือ การก (ผู้ทำกรรม) มีการยกปัญหาขึ้น แล้วให้คำตอบหลายข้อเช่น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถึงกุศลกรรมและอกุศลกรรมและผลของกรรม ทั้ง 2 ประเภท แต่ไม่พูด ถึงผู้ทำกรรมหรือผู้รับผลของกรรม 14) รูปาวจรสมาธิภาวนานิทเทส กล่าวถึงการ เจริญรูปสมาธิ ก่อนจะเริ่มการปฏิบัติสมาธินั้น ให้เริ่มรักษาศีลเสียก่อน เพราะศีล เป็นรากฐานของสมาธิและปัญญา ดุจเสาเข็ม และคานาคอดิน เป็นรากฐานของตึกสูง ๆ และพื้นดิน เป็นรากฐานของต้นไม้ และเถาววัลย์ ศีลจึงควรบริสุทธิ์แต่ต้น (อาทิโต ลีล-โสธนํ) 15) อรูปาวจรสมาธิภาวนานิทเทส กล่าวถึงการเจริญ สมาธิส่วนของรูปาวจร เริ่มด้วยการเบือนหน้าหรือเห็นโทษในรูปฌาน คลายความพอใจในรูปฌานแล้วจึงเพิกกลีณ กลับไปยึดเอาอากาศมาเป็นอารมณ์แทน 16) อภิญญาภิทเทส ว่าด้วยอภิญญา 5 คือทิพพจักขุ ทิพพโสตะ อิททิวริชะ จิตตวิชานนะ และบุพเพนิวาสญาณ คุณลักษณะของจิตที่มีสมาธิ เช่น ผีกฝนแล้ว (ทนฺต) มีสมาธิ (สมาหิต) หมตจต (สุทฺธ) ปล่อยใส (ปริโยทาท) ไม่มีกิเลสหนา (อนนฺตณ) ไม่มีกิเลสบาง (นฺปเก.ลส) นุ่มนวล (มฺพฺภูต) ร้อยกรองตามลำดับจนจบ 17) อภิญญารัมมณนิทเทส ว่าด้วยอารมณ์ของอภิญญาจิตทั้ง 5 ว่ามีอารมณ์อย่างไรบ้าง เช่น ทิพพจักขุ มีรูปเป็นอารมณ์ ทิพพโสต มีเสียงเป็นอารมณ์ 18) ทิฏฐิวิสสุทฺธินิทเทส ว่าด้วยความบริสุทธิ์ของทิฏฐิ(ความเห็น) ในสามปริเฉทที่ผ่านมาได้กล่าวถึงการปฏิบัติสมาธิภาวนา อันนับเป็นเรื่องของสมาธิหรือจิตตสิกขา ปัญหาเกี่ยวกับปัญญา 5 ข้อ คือปัญญา คืออะไร (กา ปญญา) มีความหมายอย่างไร (โก อตุโถ) มีลักษณะอย่างไร (กิมิสฺสา ลกฺขณาทิก) ปัญญาแบ่งเป็นที่ประเภท (กตฺธา) และทำให้เกิดขึ้นได้อย่างไร (กถํ ภาเวตฺตฺวา) 19) กังขาวิตรณวิสุทฺธินิทเทส ว่าด้วยญาณทัศนะบริสุทธิ์ เป็นเหตุให้ข้ามพ้น

ความสงสัย ในปริเฉทนี้เริ่มด้วยการแสดงเหตุปัจจัยของนามรูป อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรมคือเหตุของนามรูป เพราะเป็นตัวให้เกิดขึ้นโดยตรง ส่วนอาหาร เป็นปัจจัยของนามรูป เพราะช่วยตามหล่อเลี้ยง เช่น อาศัยจักขุและรูปเกิดจักขุวิญญาณขึ้น นี่คือการสัมพันธ์ทางเหตุผลของรูปนาม กุศลกรรมและอกุศลกรรม ที่ประกอบไว้ในเวลาใดก็ตาม ย่อมผลิตผล คือนำไปเกิดใหม่ การเป็นไปของนามรูป โดยอาศัยเหตุปัจจัยดังนี้ โดยไม่มีผู้กระทำการ 20) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส ว่าด้วยการรวบรวมเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติศีลปริญา ขั้นอุทฺทัพพญาณ จากพระไตรปิฎกและอรรถกถาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ 21) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ว่าด้วยความบริสุทธิ์ของญาณที่เห็นทางปฏิบัติ กล่าวถึงปฏิปทาหรือข้อปฏิบัติของพระโยคาวจร อันได้แก่ ตวัวิปัสสนาญาณ 9 คือ อุทฺทัพพญาณ ภัคฺคญาณ ภยญาณ อาทินวญาณ นิพพิทาญาณ มุญฺจิตุกัมมตาญาณ ปฏิสังขยาญาณ สังขารูปกขาญาณ และอนุโลมญาณ เมื่อการปฏิบัติของพระโยคาวจร พัฒนาสูงขึ้นไปโดยผ่านญาณ ทั้ง 9 ตามลำดับ 22) ญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส ว่าด้วยความบริสุทธิ์ ของความรู้ในปริเฉทนี้ ท่านอาจารย์ได้กล่าวถึงญาณดวงสุดท้ายของการเจริญวิปัสสนา นับเป็นญาณชั้นสูงสุดที่ทำให้ผู้ปฏิบัติพ้นจากโลกียภูมิขึ้นสู่โลกุตระภูมิ คือเข้าสู่เขตของโคตรภูญาณ อันเป็นแดนสิ้นสุดความเป็นปุถุชน เข้าสู่ความเป็นอริยชน คำว่า โคตรภู หมายความว่า พระนิพพาน¹² เพราะพระนิพพานเป็นอารมณ์ของจิตในลำดับนี้ ก่อนจะก้าวสู่ โลกุตระภูมิ ในช่วงนี้เรียกว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ 23) กิเลสพหวนกถา ว่าด้วยการละกิเลส หมวดกิเลส มีสังโยชน์ 10 แบ่งเป็นสังโยชน์เบื้องต้น 5 ตัวคืออรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทฺถัจจะ และอวิชา สังโยชน์เบื้องต่ำ 5 มิจฉัตตะ 10 มีหัวข้อธรรม และเพิ่มเข้าข้างหน้าองค์มรรคแต่ละข้อโดยมีลักษณะตรงข้ามกับมรรค 8 เพียงเติม มิจฉาญาณ และมิจฉาวิมุตติเข้าเป็นลำดับที่ 9 และที่ 10 โลกธรรม 4 มัจฉริยะ 5 วิปัสสาส 3 คันถะ 4 อคติ 4 อาสวะ 4 นีวรณ 5 อุปาทาน 4 อนุสัย 7 มละ 3 อกุศลกัมมบถ 10 และอกุศลจิต 12 24) ปัจจัยนิทเทส ว่าด้วยปัจจัย 24 ตามแนวของคัมภีร์ มหาปฏิฐาน ปัจจัย 24 ได้แก่ 1) เหตุปัจจัย 2) อารัมมณปัจจัย 3) อธิปติปัจจัย 4) อนันตรปัจจัย 5) สมนันตรปัจจัย 6) สหชาติปัจจัย 7) อัญญมัญญปัจจัย 8) นิสสยปัจจัย 9) อุปนิสยปัจจัย 10) ปุเรชาติปัจจัย 11) ปัจฉาชาติปัจจัย 12) อาเสวนปัจจัย 13) กัมมปัจจัย 14) วิปากปัจจัย 15) อาหารปัจจัย 16) อินทริยปัจจัย 17) ฌานปัจจัย 18) มัคคปัจจัย 19) สัมปยุตตปัจจัย 20) วิปยุตตปัจจัย 21) นัตถิปัจจัย 22) อตถิปัจจัย 23) วิคตปัจจัย 24) อวิคตปัจจัยวิเคราะห์ได้ว่า เนื้อหาของพระคัมภีร์อภิธัมมวารแต่ละปริเฉท ทั้งหมด 24 ปริเฉทนั้น เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วมีเนื้อหาสำคัญอยู่ 4 คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน การอธิบายนั้นใช้ทั้งร้อยกรอง ร้อยแก้ว อย่างเป็นระบบ แม้จะใช้ถ้อยคำน้อยก็เก็บความไว้ได้มาก ลึกซึ้ง สุขุม คัมภีร์ภาพด้วยเนื้อหา ความคล้ายกับอภิธัมมัตถสังคหะของพระอนุจรูททอาจารย์ และวิสุทธิมรรค ภาค 3 ปัญญาปริเฉทของ พระพุทธโฆสอาจารย์ คัมภีร์อภิธัมมวารนี้ถือเป็นคัมภีร์ระดับอรรถกถา โดยมีฎีกาแต่งแก้ไขขยายความอยู่ 2 คัมภีร์ คือ อรรถกถาเก่า และ อภิธัมมัตถวิลาสิณี ของท่านสุ่มังคลาจารย์

¹² ปุถุชนโคตตัม วา อภิภูยฺย ปวตฺตติโต โคตตัม วุจฺจติ นิพฺพาน ตโต ภวติ โครตฺตฺว.

4. วิเคราะห์ตามวิธีการศึกษาคัมภีร์อภิธัมมมาวตาร พบว่า คำสอนของพระบรมศาสดา ตลอด 44 พรรษา จำแนกได้เป็น 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก เฉพาะพระอภิธรรมปิฎกเป็นคำสอน เกี่ยวกับสภาพธรรมเท่าที่มีได้ทั้งหมดโดยไม่ขึ้นกับประเภทบุคคลและ สิ่งแวดล้อมใด ๆ พระผู้มีพระภาคเสด็จสู่ดาวดึงส์ในพรรษาที่ 7 วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 พระพุทธองค์ ประทับนั่งเหนือบัลลังก์มณฑลสิลาอาสน์ของท้าวสักกะ ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดสันตสิทธเทพบุตรอดีตพุทธ มารดาพร้อมทั้งเทวดาที่มาประชุมกันจากหมื่นจักรวาลตลอดไตรมาส โดยจำพรรษา ณ สุธรรมสภาใน ดาวดึงส์นั้น แล้วเสด็จลงจากดาวดึงส์สู่สังกัสสนคร ในวันเพ็ญเดือน 11 หลังจากนั้นทรงแสดงพระอภิธรรม โดยสังเขปแก่พระสารีบุตรเป็นบุคคลแรก ซึ่งท่านได้นำไปสอนแก่ภิกษุ 500 รูปโดยสังเขปและไม่พิสดาร นักในเวลาต่อมา

คัมภีร์อภิธัมมมาวตารนี้ ได้ประมวลสาระในพระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 คัมภีร์และอรรถกถาพระ อภิธรรม กอปรด้วยเนื้อหาที่เป็นคำร้อยแก้วและร้อยกรอง 1,416 ข้อ เพื่อให้กุลบุตร สามารถเรียนรู้พระ อภิธรรมได้ง่าย คัมภีร์นี้มีเนื้อหาครอบคลุมกว้างกว่าคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะที่แต่งเป็นหลักสูตรเรียน จึง ควรใช้เป็นผู้มือในการศึกษาค้นคว้าควบคู่ไปด้วย วิเคราะห์ได้ว่า การศึกษาคัมภีร์อภิธัมมมาวตารนี้เกิดจาก จัดพิมพ์หนังสือธรรมะเผยแพร่ ทั้งนี้เพื่อสืบสานเจตนารมณ์ของท่านในการธำรงรักษาพระพุทธศาสนา จึง มีการจัดพิมพ์คัมภีร์ อภิธัมมมาวตาร ซึ่งพระคัมภีร์สาราณิกวงศ์แปลและอธิบายไว้โดยสังเขป ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมาย เพื่อนำเสนอผลงานที่เป็นคู่มือการศึกษาพระอภิธรรมในปัจจุบัน

องค์ความรู้จากการวิจัย

1. ด้านการศึกษาสภาพของรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์ อภิธัมมมาวตาร พบว่า มีแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎี หลักธรรม คำสอนของคัมภีร์ในการสอนศีลธรรม คือ พระไตรปิฎก หมายถึง คัมภีร์หลักที่มีความสำคัญที่สุดต่อพระพุทธศาสนา เพราะได้ประมวลพระพุทธพจน์ อันเป็นสังฆธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างครบถ้วนและสมบูรณ์ที่สุดยิ่งกว่าคัมภีร์อื่นใด นอกจากนี้ พระไตรปิฎก ยังเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถใช้เป็นเครื่องยืนยัน ถึงวัฏสอายุกาลของพระพุทธศาสนาว่าได้อุบัติขึ้นและดำรงอยู่สืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน

2. ด้านการพัฒนาแนวทางของรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์ อภิธัมมมาวตาร พบว่า มีแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎี หลักธรรม คำสอน ของคัมภีร์ในการสอนศีลธรรมสอดรับ อย่างเหมาะสมอย่างต่อเนื่อง และสรุปผลได้ว่า คัมภีร์อภิธัมมมาวตาร มีความเป็นมาทั้งโดยบังเอิญแห่งการ พบปะระหว่างปราชญ์ทางคัมภีร์ทั้งสองรูป คือ พระพุทธทัตตะ และ พระพุทธโฆษาจารย์ และก่อสร้าง ผลงานชิ้นสำคัญด้านคัมภีร์แห่งพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้น คือ คัมภีร์อภิธัมมมาวตารนี้ จัดเป็นผลงานชิ้นเอก ของพระพุทธทัตตะ เพราะเป็นการสรุปคำสอนสำคัญของพระอภิธรรมปิฎก และอรรถกถาพระอภิธรรม ปิฎกใหม่จากเดิมเป็น ชั้น 5 ธาตุ 18 आयตนะ 12 ฯลฯ มาเป็นหลักการใหญ่เพียง 4 ข้อ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ตามแนวนัยการอธิบายของคณะสงฆ์วัดมหาวิหารแคว้นอนูราชปุระ ประเทศศรีลังกา และ

การศึกษาคัมภีร์อภิธรรมมาตรวินิจฉัยเกิดจากจัดพิมพ์หนังสือธรรมะเผยแพร่ ทั้งนี้เพื่อสืบสานเจตนารมณ์ของท่านในการธำรงรักษาพระพุทธศาสนา จึงมีการจัดพิมพ์คัมภีร์ อภิธรรมมาตราวินิจฉัย ซึ่งพระคันทสราภิมงคลแปลและอธิบายไว้โดยสังเขป ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอผลงานที่เป็นคู่มือการศึกษาพระอภิธรรมในปัจจุบัน

3. ด้านการนำเสนอแนวทางของรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธรรมมาตราวินิจฉัย พบว่า ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีการจัดการเรียนการสอนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาให้กับนิสิตทุกชั้นปี สมกับปณิธานของมหาวิทยาลัยที่ว่า เป็นสถานศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงสำหรับพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ และสอดคล้องกับปรัชญาของมหาวิทยาลัยที่ว่า จัดการศึกษาพระพุทธศาสนา บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาจิตใจและสังคม โดยมีแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎี หลักธรรม คำสอนของคัมภีร์ในการสอนศีลธรรมและการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ด้านหลักศีลธรรมคำสอนตามแนวทางพระพุทธศาสนา และรวมถึงการประชุมระดมแนวความคิด (Focus Group) จากผู้ทรงคุณวุฒิ สรุปสนับสนุนในผลวิเคราะห์ ใน 4 ด้านหลักได้แก่ ด้านกาย ด้านสังคม ด้านจิต และด้านปัญญา

1) ด้านกาย ประกอบด้วย-กายสมาจาร (Physical) คือ กายสมาจารบริสุทธิ์-ศีลสมาจาร (Behavior) คือ ศีลในฐานะเป็นพื้นฐานของมนุษยธรรม-กายปกติ (Controller) คือ การมีกายปกติที่บริสุทธิ์ หมายถึง ภิกษุไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์

2) ด้านสังคม ประกอบด้วย พิสัยทั้ง 3 (Domains) คือ พฤติกรรมด้านสมองเป็นพฤติกรรมเกี่ยวกับสติปัญญาความรู้ความคิดความเฉลียวฉลาดความสามารถในการคิดเรื่องราวต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ พฤติกรรมด้านจิตใจคำนึง ความรู้สึก ความซาบซึ้ง ทศนคติ ความเชื่อ ความสนใจและคุณธรรม พฤติกรรมด้านนี้อาจไม่เกิดขึ้นทันที พฤติกรรมด้านกล้ามเนื้อประสาท พฤติกรรมที่บ่งถึงความสามารถในการปฏิบัติงานได้อย่างคล่องแคล่วชำนาญ

3) ด้านจิต ประกอบด้วย ไตรสิกขา 3 หรือ ไตรสิกขา คือข้อที่จะต้องศึกษา ได้แก่ อธิศีลสิกขา (Higher morality) หมายถึง สิกขาคือศีลอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง (training in higher morality) อธิจิตตสิกขา (Higher mentality) หมายถึง สิกขาคือศีลอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง (training in higher morality) อธิปัญญาสิกขา (Higher wisdom) หมายถึง สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง (training in higher wisdom)

4) ด้านปัญญา ประกอบด้วย ปัญญา 3 ประการ ได้แก่ สุตมยปัญญา (Listening) คือ ปัญญาที่เกิดทางอายตนะทางโสตประสาทสัมผัสของเวไนยสัตว์ทั้งหลายที่เป็นปกติบุคคลที่พร้อมจะรับและสร้างปัญญาจากการฟังได้ จินตมยปัญญา (Thinking) คือ ปัญญาหรือความรู้อันเกิดจากการคิดวิเคราะห์ กล่าวคือ จินตมยปัญญา เป็นการได้มาซึ่งปัญญาชั้นกลางโดยใช้พื้นฐานปัญญาที่ได้รับจากการศึกษาเล่า

เรียนในชั้นสุดท้ายปัญญา ภาวนามยปัญญา (Evaluation) คือ ปัญญาหรือความรู้อันเกิดจากฝึกฝน หรือ ลงมือปฏิบัติ

การวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์อภิธรรมมาตาร จากผู้ทรงคุณวุฒิที่มีทักษะเกี่ยวกับระบบการศึกษา คัมภีร์ว่าในยุคปัจจุบัน มีผลข้อมูลที่พึงตระหนักที่สอดคล้องกับรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธรรมมาตาร ควรคำนึงถึงประเด็นที่สำคัญ 4 ประการ คือ

1. **ความหมายของคัมภีร์** จากการศึกษา พบว่า พระพุทธศาสนา มีพระไตรปิฎก เป็นต้น คือ ข้อความที่บรรจุคำสั่งสอนของพระศาสดาและบรรดาของพระสาวกสำคัญหรือข้อความบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนาที่ท่องจำกันไว้แล้วจดจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร คำสอนของฝ่ายอเทวนิยม เรียกว่า พระธรรมวินัยก็บรรจุอยู่ในคัมภีร์เป็นตำราทางพุทธศาสนาที่แสดงคำสั่งสอนเป็นลำดับ ได้แก่

1. อรรถกถา เป็นตำราอธิบายพระไตรปิฎกซึ่งแต่งโดยอาจารย์ ในกาลต่อมา ที่เรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ เป็นเนื้อความสอนชั้นที่ 2 รองจากพระไตรปิฎก

2. ฎีกา เป็นตำราอธิบายขยายความอรรถกถา ซึ่งแต่งโดยอาจารย์ที่เรียกว่า พระฎีกาจารย์ ถือเป็นตำราชั้นที่ 3

3. อนุฎีกา เป็นตำราอธิบายขยายความฎีกา หรือเรื่องเกร็ดย่อยเบ็ดเตล็ด ซึ่งเขียนโดยอาจารย์ที่เรียกว่า พระอนุฎีกาจารย์ เป็นตำราชั้นที่ 4

2. **ประวัติคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในประเทศไทย** จากการศึกษา พบว่า ครอบคลุมถึงพระไตรปิฎกตามช่วงพุทธศตวรรษต่าง ๆ ตั้งแต่ 300-2100 เป็นผลสรุปได้ว่า ประวัติคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในประเทศไทย เป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่ปรากฏขึ้นในประเทศไทย ครอบคลุมถึงพระไตรปิฎก รวมคัมภีร์ที่อธิบายพระธรรมวินัยของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ที่รจนาด้วยภาษาบาลีขึ้นในแผ่นดินไทยในสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคแรกที่พุทธศาสนาเผยแพร่มายังแผ่นดินสุวรรณภูมิ

3. **สารัตถ์สำคัญของคัมภีร์** เนื้อหาสำคัญของพระคัมภีร์อภิธรรมมาตารแต่ละปริเฉท รวม 4 ปริเฉท โดยสรุปมีเนื้อหาสำคัญ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ตามแนวการอธิบายธรรมของคณะสงฆ์วัดมหาวิหาร แคว้นอนูราชปุระ ประเทศศรีลังกา¹³ กล่าวได้ว่า อภิธรรม เป็นธรรมยอดเยี่ยม หรือธรรมวิเศษที่สืบสานศึกษาต่อกันมาไม่ขาดสาย จากอดีตสมัยพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนชีพอยู่จนถึงปัจจุบัน

4. **รูปแบบการศึกษา** คัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้ง 4 ด้าน คือ

- (1) ด้านกาย ต้องเข้าใจเนื้อหาหลักธรรมอย่างลึกซึ้ง
- (2) ด้านสังคม ผู้ศึกษามีปฏิปทาน่าเลื่อมใส ทำให้ผู้เรียนเกิดความศรัทธา

¹³ พุทธุตตา จารียสส อภิธรรมมาตาร, ไทยรัฐเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เทวนาคริกุขเรหิ ปรีวัตเตตตวา มุททาปีโต พุทฺธสเก, 2537 หน้า 44.

(3) ด้านจิตใจ ต้องมีจิตใจเบิกบาน ตั้งแต่การปฐมนิเทศเชิงปริวรรต ทราบปัญหา แนวทางแก้ไขและการส่งเสริม รักษา ต่อยอด

(4) ด้านปัญญา มีการตรึกตรอง การวัดเจตนาบริสุทธิ์

สอดคล้องกับวิถีคิดตามหลักพุทธธรรมของ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)¹⁴ ที่กล่าวว่าระบบความคิดมีส่วนสัมพันธ์กับชีวิต ถ้ามีวิธีการคิดที่ดี คือ ปัญญา หรือ สัมมาทิฐิ จะมีกุศลโลบายที่ดี มีทางออกแก่ชีวิตที่ดีเสมอ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะด้วยการนำรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อริยมมาวตาร มาใช้ให้มีข้อมูลที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและสังคมยุคใหม่ เพราะถือว่าเป็นสังคมเทคโนโลยีสารสนเทศ เพื่อให้มีความเชื่อมโยงทั้งเชิงนโยบาย และเชิงบริหาร

1. การศึกษาตามรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อริยมมาวตาร จะต้องทำความเข้าใจในเนื้อหาหลักธรรมที่จะนำไปสอนตรงตามทั้งเชิงนโยบาย และเชิงบริหารอย่างลึกซึ้ง

2. การศึกษาตามรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อริยมมาวตาร ควรจะต้องมีวัตรปฏิบัติที่นำศรัทธาเลื่อมใสตามพระวินัยของพระสงฆ์ ซึ่งจะเป็นสื่ออย่างดีที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดศรัทธาต่อการเรียน

3. สถาบันหน่วยงานหรือองค์กรที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา ควรได้หมั่นประชุม เพื่อรับทราบปัญหาและหนทางแก้ปัญหา เช่น การตีพิมพ์ การเบิกจ่ายเงินอุดหนุน เป็นต้น ดำเนินงานตามที่หน่วยงานพึงปฏิบัติได้ หรือหาทางแก้ไขไม่ให้เกิดขึ้นในปีต่อ ๆ ไป

4. ข้อเสนอแนะแนวทางในการทำวิจัยครั้งต่อไป เพื่อให้เกิดเป็นพลวัตรทางการศึกษาคัมภีร์ และสอดคล้องกับยุคโลกาภิวัตน์ ควรเพิ่ม แนวคิดทฤษฎีและกลยุทธ์ในการศึกษาแบบสมัยใหม่เข้ามาในการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้งเชิงนโยบาย และเชิงบริหารอย่างชัดเจน เช่น มีการศึกษาคัมภีร์แบบการสืบค้น การอนุรักษ์ การใช้ปัญหาเป็นฐาน (PBL) และแบบใช้คำถามเป็นฐาน (QBL) เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายไทยแลนด์ของรัฐบาล เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

กรมการศาสนา. การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2541.

¹⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *วิถีคิดตามหลักพุทธธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2561), หน้า 42.

- พรรณเพ็ญ เครือไทย (บรรณาธิการ). **วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา**. เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2540.
- พระธรรมโกศาจารย์ ศ. (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **พุทธวิธีการบริหาร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **วิคิดตามหลักพุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2561.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2551.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. 2500. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2506.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สันทิ ขัมมจาโร, ทุ่งจันทร์) ป.ธ. 9. **วิถีนักเทศน์**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2538.
- ศรี แนวณรงค์. **“ศึกษาวิเคราะห์จามเทวีวงศ์ฉบับจังหวัดแพร่”**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต .บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

